

**KARAYCANIN KIRIM DİYALEKTİNDE CÜMLENİN
YAPISAL-İŞLEVSEL ÖZELLİKLERİ: İBRANİ HARFLİ
METİNLER ÜZERİNE BİR İNCELEME***

**STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF
SENTENCES IN THE CRIMEAN DIALECT OF KARAIM: A
STUDY BASED ON HEBREW-SCRIPT TEXTS**

Hayal ASGARLİ   **

Özet

Bu çalışma, Kırım Karaycasının İbrani harfli metinlerine dayalı olarak cümle türlerinin yapısal, işlevsel ve sözdizimsel özelliklerini incelemektedir. Araştırmanın veri seti, yayımlanmış Karayca metinlerden seçilen 400 cümleden oluşmakta olup, analiz sürecinde nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma bir yaklaşım benimsenmiştir. Cümleler; yapısal tür (basit ve birleşik), işlevsel tür (bildirme, soru, emir ve ünlem) ve söz dizimi özellikleri (SOV, SVO ve devrik yapı) bakımından sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular, basit cümlelerin birleşik cümlelere göre daha yaygın olduğunu ve bildirme cümlelerinin işlevsel açıdan baskın bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Söz dizimi bakımından ise SVO yapılarının, Türk dillerinde yaygın olan SOV düzeniyle birlikte kullanıldığı ve bu durumun dil teması ile çeviri geleneğinin etkisiyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışma, Kırım Karaycasının sentaktik yapısını sistematik ve veri temelli bir yaklaşımla ele alarak, dil içi özellikler ile metin türü ve dil teması gibi dış etkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymakta ve mevcut literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Karayca, cümle, özne, yüklem, sözdizimsel yapı, sade cümle, birleşik cümle

* DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19367758>

turnitin.com tarafından taranmıştır. *Creative Commons* lisansı altındadır.

Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 12.02.2026; **Kabul tarihi:** 13.04.2026.

Atıf Bilgisi / Reference Information: Asgarli, H. (2026). Karaycanın Kırım Diyalektinde Cümlenin Yapısal-İşlevsel Özellikleri: İbrani Harfli Metinler Üzerine Bir İnceleme. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 18(1), s. 49-72

** Research Assistant, Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS, Department of Turkic Languages Bakü / AZERBAIJAN
khayal.asgarli.94@mail.ru <https://orcid.org/0000-0002-5113-1583>

Abstract

This study examines the structural, functional, and syntactic properties of sentence types in the Crimean Karaim dialect based on Hebrew-script texts. The data set consists of 400 sentences selected from published Karaim texts, and the analysis adopts a mixed-method approach combining qualitative and quantitative techniques. Sentences are classified according to structural type (simple and complex), functional type (declarative, interrogative, imperative, and exclamatory), and syntactic features (SOV, SVO, and inverted structures). The findings reveal that simple sentences are more frequent than complex ones and that declarative sentences constitute the dominant functional type. In terms of syntax, SVO structures are used alongside the typical Turkic SOV order, which is interpreted as a result of language contact and translation practices. This study provides a systematic and data-driven analysis of Crimean Karaim syntax, highlighting the interaction between internal linguistic structures and external factors such as text type and language contact, and contributes to the existing literature.

Keywords: Karaim, sentence, subject, predicate, syntactic structure, simple sentence, compound sentence

Giriş

Karayların kullandığı alfabeler, coğrafi faktörler sonucunda farklı dillerin etkisi ve ayrıca dinî inançlardan (Karaizm mezhebi) kaynaklanan unsurlar, bu dile kendine özgü birtakım farklılıklar kazandırmıştır. Karay dilinde dil -içi ve dil-ötesi etkenlerin rolü yalnızca fonetik, leksik ve morfolojik düzeylerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dilin sentaktik yapısını da önemli ölçüde etkilemektedir.

Bu araştırmanın amacı, Kırım Karaycasında cümlelerin yapısal ve işlevsel özelliklerini sistematik bir şekilde incelemek ve bu özellikler doğrultusunda cümleleri sınıflandırmaktır. Ayrıca çalışma, İbranicenin Kırım Karaycası söz dizimi üzerindeki etkisinin niteliğini ve derecesini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çalışma, tipolojik dilbilim ve işlevsel dilbilim yaklaşımları çerçevesinde ele alınmıştır.

Dilde cümle, iletişimsel bir amaç taşıyan ve gramatikal ile anlambilimsel açıdan bütünlük gösteren bir sentaktik birim olarak tanımlanmaktadır. Muharrem Ergin cümle kavramını şu şekilde tanımlar: “Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur.” (Ergin, 2009, s. 398) Sözdiziminin (sentaks) temel kavramlarından biri olan cümle, yalnızca gramatikal yapı açısından değil, aynı zamanda iletişimsel işlev bakımından da çeşitli türlere ayrılmaktadır. Türk

dillerinde cümleler farklı ölçütler temelinde sınıflandırılmakta olup, bu sınıflandırma genel Türk dilbilimi geleneğinde ortak özelliklerin yanı sıra, ayrı ayrı dillerin kendine özgü niteliklerini de yansıtmaktadır.

Trakay, Haliç ve Kırım diyalektlerine sahip olan Karay Türkçesinin cümle yapısı üzerine pek çok Türkolog tarafından çeşitli bilimsel incelemeler yapılmıştır (Musaev, 2004; Kocaoğlu, 2006; Öztürk, 2018; Csató, 2012). Karayca üzerine kaleme alınan bilimsel araştırmalarda, Karayların yazı dilinde görülen cümle yapısının, genel Türk dili söz dizimiyle büyük ölçüde örtüşmediği özellikle vurgulanmaktadır (Kocaoğlu, 2017; Smetek, 2013; Jankowski, 2003). Kocaoğlu, 1930-dan bu yana Karaycanın cümle yapısındaki bu durumun yaygın olduğunu, dinî metinlerde bu farklılığın daha fazla ortaya çıktığını belirtir, yüklem cümle sonunda değil, başında veya ortasında yer aldığını ifade eder ve bunun İbraniceden yapılan dini çevirilerin dil üzerinde etkisi ile ilişkilendirir. (Kocaoğlu, 2017, s. 2). Öztürk, yalnızca İbranice değil, aynı zamanda Slav dillerinin de Karayca üzerinde tüm dil alanlarında çeşitli etkilerinden söz etmektedir. (Öztürk, 2018, s. 139). Trakay ve Haliç lehçelerindeki cümle yapısına ilişkin araştırmaların aksine, Kırım Karaycasında bu konu ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Örneğin, Karaim dili üzerine çeşitli ve kapsamlı araştırmalar yürüten Musaev, Kırım Karaycasını bu çalışmalara dahil etmemektedir. (Musaev, 2004).

Bu çalışma, Kırım Karaycasına ait İbrani harfli metinleri yapı, işlev ve söz dizimi düzeylerinde birlikte inceleyerek literatürdeki parçalı değerlendirmeleri bütüncül bir çerçevede ele almaktadır. Bu yönüyle çalışma, Karaycanın sentaktik yapısına ilişkin değerlendirmelere sistematik ve veri temelli bir katkı sunmaktadır.

Yöntem

Araştırma yöntemi: Bu çalışmanın veri setini, Kırım Karaycasına ait İbrani harfli metinlerden seçilen toplam 400 cümle oluşturmaktadır. Veri seti, Radloff (2010), Çulha (2015) ve Gulayhan–Jankowski (2021) tarafından yayımlanan metinlerden seçilmiştir. Cümlelerin seçiminde şu ölçütler esas alınmıştır: (i) metnin Kırım Karaycasına ait olması, (ii) cümle yapısının açık biçimde tespit edilebilir olması, (iii) farklı metin türlerini (folklorik ve dinî metinler) temsil etmesi. Böylece veri setinin hem dil içi çeşitliliği hem de temsil gücü artırılmaya çalışılmıştır. İncelenen cümleler, yapısal açıdan (basit/birleşik cümleler) ve işlevsel açıdan (bildirme, soru, emir, ünlem cümleleri) sınıflandırılmıştır. Analiz

sürecinde, Türk dilleri arasında karşılaştırmalı değerlendirme yapabilmek amacıyla tipolojik dilbilim yaklaşımı benimsenmiş, ayrıca cümle yapılarının incelenmesinde işlevsel sözdizimi (functional syntax) ilkelerinden yararlanılmıştır. Tipolojik dilbilim, dünya dillerini yapısal ve işlevsel özelliklerine göre karşılaştırarak sınıflandırmayı amaçlayan dilbilim alanıdır. İşlevsel sözdizimi, cümle yapılarının yalnızca biçimsel kurallar çerçevesinde değil, iletişimsel işlevler doğrultusunda şekillenen bir sistemin parçası olarak ele alındığı bir yaklaşımdır. Bu çalışmada Comrie'nin tipolojik yaklaşımı temelinde dilsel yapılar karşılaştırmalı olarak incelenmiş (Comrie, 1989); Halliday'ın işlevsel sözdizimi yaklaşımı doğrultusunda ise söz konusu yapıların iletişimsel işlevleri çözümlenmiştir (Halliday, 2014).

Veri setindeki cümleler, önceden belirlenen bir kodlama şemasına göre sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda her cümle aşağıdaki ölçütlere göre kodlanmıştır: (1) yapısal tür (basit / birleşik), (2) işlevsel tür (bildirme, soru, emir, ünlem), (3) söz dizimi (SOV, SVO, devrik yapı), (4) bağlaç kullanımı (var / yok), (5) dil etkisi (Türkçe yapı / İbranice etkili yapı). Kodlama işlemi manuel olarak gerçekleştirilmiş ve her cümle ilgili kategoriye atanmıştır.

Cümlelerin sınıflandırılmasında, yüklem konumu, cümle öğelerinin dizilişi ve bağlaç kullanımı temel ölçütler olarak alınmıştır. Analize, ait oldukları dönem ve dil özellikleri dikkate alınarak, yapısal ve işlevsel sınıflandırma bakımından örneklem değeri taşıyan cümleler dâhil edilmiştir. Veriler nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. 400 cümlelik veri seti, hem nitel analiz için yeterli örnek çeşitliliği sağlamak hem de nicel dağılımın güvenilirliğini artırmak amacıyla belirlenmiştir.

Kullanılan metinler: Örneklerin seçildiği kaynaklardan biri, Radloff tarafından 1888 ve 1896 yıllarında yayımlanmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında Radloff'un yayımladığı bu mecmua ("Proben de Volkslitteratur der türkischen Stamme"), hem halk edebiyatına ait örnekleri ilk kez bir araya getirmesi hem de basılmış ilk mecmualardan biri olması bakımından büyük önem taşımaktadır (Çulha, 2015). Mecmuada İbrani alfabesiyle yazıya geçirilmiş bölüm, "Yanı Qırım'dağı Qaraimler arasında kullanılan meseller, hikayeler, zarpu meseller, tapmacalar, tekerlemeler ve türküler" başlığı altında verilmiştir. Kırım'da yaşayan Türklere ait folklor örneklerinin yer aldığı bu mecmuanın 518 sayfası İbrani, 408 sayfası ise Kiril alfabesiyle kaleme alınmıştır. Bu mecmua 2010 yılında Tulay Çulha tarafından Latin

alfabesine çevrildi (Radloff, 2010). Bu tür mecmualardan biri de Kırım'ın Simferopol şehrinde Prof. Yuri Polkanov'dan temin edilen ve Henryk Jankowski tarafından gün yüzüne çıkarılan "Katık" mecmuasıdır. Bu mecmuanın fotokopisi üzerinde inceleme yapan Türkolog Tülay Çulha, İbrani harfleriyle yazılmış bu eserin 20,5 × 16 cm ölçülerinde ve 206 sayfa hacminde olduğunu belirtmektedir (Çulha, 2010, s. 39). 1903-1904 yıllarında Bahçesaray'da Yosef Kılıcı tarafından kaleme alınan "Kılıcı" mecmuası, Henryk Jankowski tarafından ortaya çıkarılmıştır. 649 sayfadan oluşan bu mecmua, halk edebiyatı örnekleri bakımından oldukça zengindir. Mecmuada yer alan bazı folklor örnekleri, Katık mecmuası ve Radloff'un yayımladığı mecmuadaki örneklerle benzerlik göstermektedir (Aqtay, 2021).

Çalışmada kullanılan örneklem, halk edebiyatı metinleri ve dini metinlerden oluşmakta olup, söz konusu mecmualardan seçilmiştir. Metin türleri açısından değerlendirildiğinde, örneklemin ağırlıklı bölümünü folklor metinleri oluşturmakta, dini metinler ise daha sınırlı düzeyde temsil edilmektedir.

İnceleme yöntemi: Bu yöntem kapsamında, söz konusu metinler üzerinde detaylı yapısal ve anlamsal (semantik) çözümlenmeler gerçekleştirilmiş, cümlelerin sentaktik yapıları sistematik bir biçimde belirlenmiş ve elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, çalışmanın yöntemsel çerçevesini ve analiz sürecini bilimsel kurallar kapsamında ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Nitel analiz kapsamında cümle yapıları işlevsel sözdizimi çerçevesinde yorumlanmış; nicel analiz kapsamında ise her kategoriye ait cümlelerin frekans ve yüzdeler dağılımları hesaplanmıştır.

Bulgular

Bu çalışma kapsamında incelenen toplam 400 cümlelerin yapısal, işlevsel ve sözdizimsel özelliklerine ilişkin nicel dağılımlar aşağıda sunulmaktadır. Elde edilen veriler, Kırım Karaycasının sentaktik yapısına dair genel eğilimleri ortaya koymak amacıyla frekans ve yüzdeler oranlar şeklinde değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Cümlelerin Yapısal Dağılımı

Cümle Türü	Frekans (n)	Yüzde (%)
------------	-------------	-----------

Basit cümle	272	68
Birleşik cümle	128	32
Toplam	400	100

Tablo 2. Cümlelerin İşlevsel Dağılımı

Cümle Türü	Frekans (n)	Yüzde (%)
Bildirme	220	55
Soru	72	18
Emir	68	17
Ünlem	40	10
Toplam	400	100

Tablo 3. Cümlelerin Sözdizimsel Dağılımı

Cümle Türü	Frekans (n)	Yüzde (%)
SOV	160	40
SVO	180	45
Devrik yapı	60	15
Toplam	400	100

Bu veriler, Kırım Karaycasında basit cümlelerin birleşik cümlelere göre daha yaygın olduğunu, bildirme cümlelerinin işlevsel açıdan baskın bir konumda bulunduğunu ve söz dizimi bakımından SVO yapısının belirgin bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte devrik yapıların varlığı, özellikle dil teması ve çeviri etkileri bağlamında dikkat çekici bir özellik olarak değerlendirilmektedir.

Türk dillerinde morfolojik ekler ve fiile ait biçimler aracılığıyla sözcükler çeşitli şekillerde değişime uğrar ve birbirleriyle ilişki kurarak cümlenin oluşumunda temel bir rol üstlenir. Konuşma sürecinde konuşanın niyeti, bilgiyi aktarma amacı ve duygusal tutumu cümlenin biçimlenmesini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda cümleler amaçlarına ve intonasyonlarına göre sınıflandırılmaktadır. Her iki ölçüt de cümlenin semantik ve pragmatik özelliklerinin belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

İncelenen yaklaşık 400 cümlenin önemli bir kısmını basit cümleler oluştururken, birleşik cümlelerin daha sınırlı bir kullanım oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Daha açık ifade ile basit cümlelerin oranı birleşik cümlelere göre belirgin biçimde daha yüksektir. Basit cümleler, özellikle folklorik anlatı metinlerinde baskın görünürken, birleşik cümleler dinî ve açıklayıcı pasajlarda daha yoğun gözlemlenmiştir.

1. Cümlelerin anlamlarına göre sınıflandırılması

Bildirme cümlesi (Düz cümle). Belirli bir olay, durum veya olgu hakkında bilgi vermek amacıyla kullanılan cümle türüdür. Türk dillerinde bildirme cümleleri, cümle türleri arasında en yaygın kullanılan cümle tipi olarak kabul edilmektedir. Bu cümleler basit ve birleşik yapıya sahip olabilir. Basit bildirme cümleleri tek bir predikatif merkeze sahiptir ve temel bilgiyi kısa ve öz bir biçimde ifade eder. Buna karşılık birleşik bildirme cümleleri sebep, zaman, şart ve amaç gibi ek anlam ilişkilerini ifade ederek bilgiyi genişletir. Bu bakımdan bildirme cümlesi, bilginin aktarılmasının temel sözdizimsel araçlarından biri olarak işlev görmekte ve dilin iletişimsel imkânlarının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmaya dâhil edilen kaynaklarda da nicelik bakımından bildirme cümlelerinin üstünlük sağladığı görülmektedir. Bu metinlerde bildirme cümlelerinde, Türk dillerinin genel kurallarına uygun olarak söz diziminin kısmen sabit olduğu; yani önce öznenin, ardından yüklem kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ancak İbraniceden çevrilen dinî metinlerde, bu dilin etkisiyle ve ayrıca nazım biçiminde verilen bölümlerde söz konusu düzenin zaman zaman bozulduğu görülmektedir.

Örneğin: “*Şah İsmayıl dahi ondan hazneye girip, bir heybe dolusu altın, qılıç, qargı ve mızraq cümle harb aletini alıp dışarı çıktı.*” (Radloff, 2010, s. 381) söz dizimi korunmuştur. Aynı mecmuada yer alan “*Götürdüler köpürün üstüne, qaravullar toxtatılar ölüni.*” (Radloff, 2010, s. 367) cümlesinde ise sözdizimsel yapının bozulduğu görülmektedir.

Metinlerde gözlemlenen bildirme cümleleri arasında olumlu ve olumsuz cümleler de dikkat çekmektedir. Dilin gramer sisteminde özel bir morfolojik gösterge olmadan kurulan, herhangi bir olumsuzluk göstergesi taşımayan ve içeriğin olumlu biçimde ifade edildiği cümleler olumlu cümle olarak kabul edilir. Örneğin: “*Bir zamanda Tevrüz degen şeherde bir fiqare ehtiyar bir adam var emiş.*” (Çulha, 2015, s. 64); “*Ben kervan ilen yigirmi sekiz günden hazırlayan gibi Xalep ge sanki beni sorup getirdiler dedigi ilen Aşıq Qarip' niñ aqlı başına geldi.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 352).

İncelenen metinlerde bildirme cümlelerinin olumsuz biçimi yoq, degil sözcükleri ve -ma/-me olumsuzluk eki yardımıyla oluşturulmaktadır. Örneğin: “*Ekinci ben yemin edmişim qızımdan izinsiz nişanlayacaq degilim.*” (Çulha, 2015, s. 73); “*Ömerniñ türkülerinden*

qarıştıra, saqat soqur yalan yañlış bir şeyden haberi yoq.” (Çulha, 2015, s. 71); *“Qayrı anası gördü ki hiç söz geçecek degil.”* (Çulha, 2015, s. 91); *“Bir vaqıt bir bezirğannın yüz qıya qahvesi var eken gelen müşteri ekişer para zararına isterler bir dürlü çaresin bulamaz.”* (Radloff, 2010, s. 357); *“Vay, der, bunlar bu qadar aqıllı adamlar, baña tevekel geldikleri yoqdır.”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 278). Metinlerden verilen örneklerden de görüldüğü üzere yoq ve degil sözcükleri hem kişi ekleriyle birlikte hem de tek başına kullanıma sahiptir. Nazım şeklinde verilen bölümlerde de her iki kullanımın işlek olduğu görülmektedir. Örneğin:

*“A qız köküsini qavuştır
Benden saña fayda yoqdır.”* (Çulha, 2015, s. 171)
*“Penceresi beş parmaqdan gümüşden
Billahi haberim yoq bu işten.”* (Çulha, 2015, s. 125)

“Bazı tarihi Türk lehçelerinde degil kelimesinin birebir olarak kullanılmadığı, bunun yerine yoq kelimesinin degil kelimesinin yerini aldığı görülmektedir.” (Kırbaş, 2025, s. 4). Kıpçak grubu Türk dillerinden olan Karay Türkçesinin üç diyalektinde ise degil kelimesinin birkaç farklı varyantına rastlanır: dügül, dugul, divil, tivil, tüvül (Baskakov, 1974, s. 181). Hatta Karaycada bu kelimeyle ilgili, diğer Türk dillerinde görülmeyen başka bir durum da ortaya çıkmaktadır. Kırım diyalektiyle ilgili metinlerde *degil* kelimesinin *tegil* forması nadiren de olsa gramatikal ek alarak isimleşmekte ve cümlede olumsuzluk yaratmaktadır: *“Qantarsız misqalsız nece çekersiz demesi haçan teküeneden haberinüz olmasa onlarıñ tigüllerin naslı anlarsız?”* (Çulha, 2015, s. 73).

İncelenen verilerde bildirme cümlelerinin toplam cümleler içinde en yüksek orana sahip olduğu (%55) görülmektedir. Bu durum, Kırım Karaycasına ait metinlerin anlatı ağırlıklı yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Bildirme cümlelerinin özellikle folklorik metinlerde yoğunlaşması, anlatı ve olay aktarımının bu cümle türü üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir. Buna karşılık emir ve ünlem cümlelerinin daha sınırlı kullanımı, metinlerin genel işlevsel yapısının bilgilendirme ve aktarma odaklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Emir Cümlesi. Bu cümleler, konuşanın karşı taraftan belirli bir eylemin yerine getirilmesini talep ettiği, rica ettiği, tavsiye ettiği veya yasakladığı cümle türüdür. Emir cümlesinin temel amacı bilgi vermek değil, dinleyiciyi eyleme yönlendirmektir. Bu cümle türü, bilgilendirici

(informatif) özellikten ziyade yönlendirici (direktif) işlevi ile öne çıkar ve iletişimin pragmatik boyutuyla yakından ilişkilidir. Anlam açısından, Türk dillerinde emir cümleleri yalnızca koşul veya talimat bildirmekle sınırlı kalmaz. Bu cümleler farklı işlevsel nüanslar da taşıyabilir: Emir ve talep; rica ve istem; tavsiye ve öğüt; izin ve teşvik; yasak.

Bu cümlelerde en belirgin özelliklerden biri, ikinci tekil şahısta emir formunun ek almadan kullanılmasıdır. Örneğin, *qalq, git, dur, yaz, seyle (söyle), yaz, oqu, gül, aç, eşit* gibi formlar doğrudan emir anlamı taşımaktadır: “*Soñ Garibiñ qız qardaşı Garibe dedi ki, ağa, çünkü Allahıñ imdatı ilen gelip yeriştiñ, qalq, git düğün evine.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 361); “*Lakin Allah'nuñ emiri ilen peğamberiñ qavlu ilen şorbacımnuñ qızını bana alıp ver*” (Çulha, 2015, s. 72).

Türk dillerinin aglütinatif yapısı, emir cümlelerinin esas olarak morfolojik araçlar yoluyla ifade edilmesine imkân tanımaktadır. Kırım Karaycasına ait bu metinlerde de emir cümlelerinin temelini oluşturan emir biçimleri şahıslara göre farklılık göstermektedir:

Birinci tekil şahıs: -ım⁴, -ayım² Birinci çoğul şahıs: -ayıq, -eyik

İkinci tekil şahıs : -ğın. İkinci çoğul şahıs: -ın⁴, -ınız⁴

Üçüncü tekil şahıs: -sın⁴ Üçüncü çoğul şahıs: -sınlar⁴

Örneğin, “*Eylese bana nasiat hem cevabın diñleyim*” (Çulha, 2015, s. 145); “*Eski külahım satayım, yetmese dahi qatayım*” (Radloff, 2010, s. 730); “*Gel ekimiz sarılayıq yatayıq bir ten gibi*” (Radloff, 2010, s. 632); “*Büyük kökten qutarğın qulu severinden*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 286); “*Haydı, qızın da bizim ilen beraber otursın.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 263); “*Qaldırsınlar, götürsünler ki Xevronda gömsinler.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 208).

“*Babam, qardaşlarım qare bağlayıñ,*

Oğlın meydanda eken ağlayıñ.”(Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 89).

“*Onda qorban getiriniz*

Can gönül ilen çıqarıñız” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 286).

Tipolojik açıdan Türk dillerinde emir sistemi, genel yapısal benzerlik göstermesine rağmen, her bir dilde fonetik, morfolojik ve üslup farklılıkları gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, emir formunun kişi kategorisiyle sıkı ilişkisi, çoğunlukla öznesiz kullanılması ve geniş

anlamsal olanakları, tüm Türk dilleri için ortak özellikler olarak kabul edilmektedir.

Soru Cümlesi. Soru cümleleri, konuşanın bilmediği veya netleştirmek istediği bilgiyi elde etmek amacıyla kullanılır. Bu cümleler, cevap talep etmesi bakımından diğer cümle türlerinden ayrılır. Yapısal olarak soru cümleleri, soru zamirleri, soru edatları ve özel intonasyon aracılığıyla oluşturulabilir.

Soru zamirleri ile oluşturulan cümleler. Metinlerin dilinde, kim, gim, kimin, kimde, kime, kimge, kimi, kimse, kimden, naslı, ne, neçe, neçün, ne kadar, nedir, nere, nerede, nereden, qanı, hani, hangi, handa, handan, qaçan, haçan, qaysı, xaysı, qayda, kaç gibi zamirler aracılığıyla oluşturulan soru cümleleri kullanılmıştır: “*Padışah dedi ki, dokunma, nedir saziñ qıymeti?*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 318); “*Ya çocuğ sen kimniñ oğlusın seniñ adın ne?*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 250); “*Kapitan ağa, ne qadar vaqıt oldı, bu qısayaqlıları qutardığınız?*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 271); “*Qızım bilir misin sen kimge nişan alacaqsın, kimiñ qısmetisin?*” (Çulha, 2015, s. 70). Bazı durumlarda, soru zamirlerinin kullanıldığı cümle bildirme cümlesi yerine de işlev görebilmektedir: “*Qaçan aşıklar eşitmiş ediler bu cevapları, cümlesi birden evalla ettiler ve açıqtan sevlediler ki bizler seniñ sevlediği cevaplarıñniñ birine muquf degiliz.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 319).

Soru edatları ile oluşturulan cümleler. İncelenen metinlerde -mı⁴ edatının kullanımıyla kurulan soru cümleleri gözlemlenmektedir. Bu edat, hem fiillere hem de isimlere eklenerek işlev kazanmaktadır. Metinlerde bu yöntemle oluşturulan soru cümleleri, zamirlerle kurulan soru cümlelerine kıyasla daha az sıklıkta kullanılmaktadır: “*Aman ol, benim yarımı görmediñiz mi?*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 114). “*Hacaba gezdiğiniñiz topraqlarda heç benim oğlumu gördiñiz mi? Yaxud bir haber eşitiñiz mi?*” (Çulha, 2015, s. 96). “*O saat misefir geldi, amma sözniñ soñuna yerişti ve tanıdñ mı yüzükni? Xacaba adamniñ gendinde bir nişan var mıdır?*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 275). Metinlerde -mı soru edatının çoğunlukla ünsüz ve ünlü uyumuna (damak uyumuna) uygun şekilde kullanıldığı görülmektedir: “*Aqan suvdan heçbir vefa gördüñ mi?*” (Radloff, 2010, s. 312); “*Gördüñüz mi beni, şimdi gene Tümbel olduğımı?*” (Çulha, 2015, s. 158).

Ünlem (Nida) Cümlesi. Bu cümleler, konuşanın duygusal tutumunu ifade eden sözdizimsel birimler olarak, konuşmanın

ekspresifliğini artırır ve iletişim sürecinde önemli bir rol oynar. Bu cümleler, çeşitli duygusal anlam tonlarını yansıtabilir: sevinç, hayret, şaşkınlık, korku, memnuniyetsizlik, öfke, üzüntü, çağrı vb. Bu cümlelerin kurulmasında ünlemler (nidalar) özel bir işlev görür: *ax, ah, ay, a, ey, ox, uf, ux, ba, pa, vay* vb. Örneğin, “*Vay kızım günehine girdim deyi kızınıñ boynuna sarılır.*” (Çulha, 2015, s. 156); “*Gene ah ilen vah etmede işim hey, aqar gözlerimden qan ilen yaşım hey*” (Çulha, 2015, s. 104); “*Şu sırtınnı kim biçti belinden oyam ah, günde doqız görersem gözüm doymay ah*” (Çulha, 2015, s. 170).

Emir ve soru cümlelerinin toplam içindeki oranları (%17 ve %18), bu cümle türlerinin metinlerde ikincil işlevlere sahip olduğunu göstermektedir. Emir cümleleri daha çok diyalog içeren bölümlerde yoğunlaşırken, soru cümleleri bilgi talebi ve etkileşim amacıyla sınırlı bir kullanım alanı göstermektedir. Ünlem cümlelerinin düşük oranı (%10) ise duygusal anlatımın metinlerde sınırlı düzeyde yer aldığını ortaya koymaktadır.

2. Cümlelerin yapısına göre sınıflandırılması

Türk dillerinde cümlelerin çeşitliliği ve kullanım alanının çeşitli ilkelere dayanarak çok sayıda sınıflandırılması, cümlelerin oluşumunun eski bir tarihe sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Karayca üzerine çeşitli araştırmalar yapmış Kenesbay Musaev Türk dillerinde cümleler yapı bakımından basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayırır (Musaev, 2002). İncelenen metinlerde her iki tür cümleye de rastlanmaktadır. Cümlelerin yapısına bakıldığında, basit cümlelerin daha yaygın olduğu görülmektedir: “*Ğaribiñ anası ve qız qardaşı duydıkları ilen başlamışlar ağlamaya.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 356); “*Evle eken cellat tınlemedi, Zöhreniñ ricasın qabul edmedi.*” (Radloff, 2010, s. 345); “*O saati cadı qarı Zöhreni Dahirniñ öñüne getirdi.*” (Radloff, 2010, s. 344); “*Bir vaqıt bir adamıñ evine üç misafir gelmiş.*” (Radloff, 2010, s. 358); “*Ondan xanlarda, dükanelerde, mağazalarda, evlerde, hamamlarda, mahlelerde, furunlarda, qahvelerde Aşiq Qaribniñ metiñ etdiler.*” (Çulha, 2015, s. 92). Metinlerde bazen cümleler yapı bakımından basit olsa da sıralı benzer öğeler içerdiğinde cümlede anlam bakımından bir karmaşıklık yaratabilmektedir: “*O günü qaxvesini, odasını nesi ki var ise cümlesini sattı, parasını yeñil şeylerge buzğun etti ve nişanlısına bir qat ruba yaptırdı, qıymetli qumaşlardan paxada ağır çekide yeñil mataxlardan aldı, bir at aldı, meşhür kuhaylan ve o ata takım düzetti, gece ilen gitti paşaya paşadan izin almaya*”(Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 352).

“Birleşik cümle, iki veya daha fazla basit cümlenin anlam ve gramer yönünden birleşmesi sonucunda oluşan sentaktik bir birimdir.” (Kazımov, 2010, s. 280). Çağdaş Türk dillerinde birleşik cümleler, bağlayıcı, bağlayıcısız, bağımlı ve bağımsız olmak üzere farklı türlere ayrılmaktadır. Araştırmacılara göre, bağlayıcı birleşik cümle, dilin sonraki gelişim aşamasında yaygınlık kazanmıştır. Dilin sonraki evresinde ise hem bağlayıcı hem bağlayıcısız birleşik cümleler neredeyse eşit düzeyde gözlemlenmektedir.

Bu metinlerde birleşik cümle, çok yönlü yapısıyla dikkat çekmektedir. Metinlerde kullanılan birleşik cümlelerde özellikle ve, ki ve kim bağlaçlarının temel bileşenler olarak işlev gördüğü görülmektedir. “*Padışah hemen oradan qalqıp sarayına geldi, axşam olunca yatsı namazını eda edip, badehu almayı soymaya başladı ve almanın qabuğunu seyiz başıya verip tembih eyledi ki bu qabuğu mahir qısrğa yedir ve hem yanındaki küheylan atı qoyver ve hem dahi gözet dedi ve almanın yarısını gendi ve yarısını hanım sultan yeyip, quş tüyünden yapulmuş döşege yatıp saf oldular.*” (Radloff, 2010, s. 370). Bu cümlede “ve” bağlacının kullanımıyla birkaç cümle birleşmiş ve birleşik bir yapı oluşmuştur. Cümlede bu anlam karmaşası yaratsa da, cümle öğelerinde söz dizimi büyük ölçüde korunmuştur. Ancak bazı metinlerde, cümle hem anlam hem de yapı bakımından basit olmasına rağmen, cümle öğelerinin sırası bozulmuş, belirteç ile belirlenen öğelerin yerleri değişmiştir. Bu durum, dil dışı etkilerin bir tezahürü olarak açıklanabilir. Özellikle İbranice’den çevrilen metinlerde, yabancı dil kalıbının etkisi açıkça görülmektedir. Örneğin, Kırım’da yaşayan Karayların kutsal kitap olarak kabul ettikleri Tevrat’ın beş kitabının kısa, özet hâlde sunulduğu “Çuf Devaş” bölümünde, hem basit hem de birleşik cümleler sıklıkla gözlemlenmektedir. “*Yosef’nin yüziün görge soñ baña dünya ne gerek.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 208); “*Eki qardaş görüştiler dağında ol Tañrınıñ.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 211); “*Dedi Tañrı Moşe’ge, al tayağıñ git qayağa sen ve qardaşıñ Aharon ve xalqı devşirsın*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 230); “*Öldü Aharon, ağladılar cümle Yisrael onı.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 231)

Türk dillerinde birleşik (mürekkebe) cümleler, öğeler arasındaki sözdizimsel ilişkilerin niteliğine göre başlıca iki türe ayrılmaktadır:

1. Bağımsız (tabesiz) birleşik cümleler
2. Bağımlı (tabeli) birleşik cümleler

Bağımsız (Tabesiz) Birleşik Cümle. İki veya daha fazla cümlelerin eşit düzeyde, yani birinin diğerine bağlı olmadan birleştiği birleşik cümleler, Karaycanın Kırım diyalektine ait metinlerinde işlevsellikleriyle dikkat çekmektedir. Bağımsız birleşik cümlelerin kurulmasında, intonasyon ve tabesizlik bağlaçları temel araçlar olarak kabul edilmektedir. “*Oğlan başlamış ağlemeye, dutmuşlar sarhoşu götürmüşler qadıya.*” (Radloff, 2010, s. 358); “*Bu memlekete geldim ve malımnı gümrükge qapatdılar malım qadar eki gümrük dahı istiyirler.*” (Çulha, 2015, s. 96).

Metinlerde kullanılan bağımsız (tabesiz) birleşik cümlelerde, bağlacın ve intonasyonun niteliğine bağlı olarak farklı anlam ilişkileri ortaya çıkmaktadır. “*Yigitler geldikde oturdılar, çay punç içtiler, qaxvaltı etdiler ve küyiv Yehoniya onlara birer altın sa'at baxışladı.*” (Qılcı, s. 265); “*Axşam üzere baqtı, şeherniñ ortasında yedi yolñ ağzında bir extiyar adam oturayır*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 336); “*Yıqılır öliür babası, başlar oğlan her gün helva yemeye ve düqana varınca evinden tahta dutar üzerin örter başına güneş degmesin deyi.*” (Radloff, 2010, s. 351).

Verilen örneklerden de görüldüğü üzere olaylar ya ardışık biçimde ya da aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra, bağımsız birleşik cümleleri oluşturan bileşenleri birbirine bağlayan anlam ilişkilerinden biri de karşılaştırma / karşıtlık ilişkisidir. Bu tür cümlelerde cümlelerin bölümleri birbiriyle karşılaştırılmakta ya da bir düşünce diğerine karşıt olarak sunulmaktadır; başka bir ifadeyle zıt düşünceler tek bir bütün içerisinde ifade edilmektedir. Örneğin: “*Bunlar lakırdı edeyirler, amma sofrada oturan adamlar tamaşa edüp durayırılar.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 275); “*O padişah qalqar bunıñ üstüne sefer açar amma şehre giremeyirler*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 156); “*Aşıq Qarib Şah Sina'nı görüp içinden kesileyir amma sırın beyana vermeyir eki sene bevle geçer*” (Çulha, 2015, s. 71).

Metinlerde kullanılan bağımsız birleşik cümleler arasında sebep-sonuç ilişkisi taşıyan cümleler de dikkat çekmektedir. Bu tür cümleler çoğunlukla intonasyon yoluyla, bazı durumlarda ise ve bağlacının kullanımıyla ifade edilmektedir: “*Varmış bazarğa satınca olmamış, gelmiş sarhoşın biri yımirtaları qırmuş.*” (Radloff, 2010, s. 358); “*O eki degermen taşı da üstüne düştü, taşların altına qaldı*” (Radloff, 2010, s. 362); “*Ben de vermedim, bu sebebli beni bugün ziyade incıttılar*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 199).

Açıklama ilişkili bağımsız birleşik cümlelerde genellikle ikinci cümle birincisini açıklamakta ve aydınlatmaktadır. Başka bir ifadeyle ikinci bölüm, önceki cümlelerin içeriğini daha açık ve belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin: “*Oynar eken bu Eliyahu şorbacınıñ bir candan sever kanareyka quşu var edi, hangisi ki gendi gözü gibi kıybatlayıp gendi eli ilen besler edi.*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 249).

Bağımlı (Tabeli) Birleşik Cümle. Bağımlı birleşik cümle, iki veya daha fazla predikatif birimin birleşmesinden oluşur; bu birimlerden biri ana, diğerleri ise ona bağımlı alt cümleler olarak görev yapar. Bu tür cümlelerde, anlam ve yapı bakımından ana cümle ile alt cümle arasında bağımlılık ilişkisi mevcuttur. “Bağımlı birleşik cümlede, gramatik bakımdan bağımsız olan bölüme temel cümle, temel cümleye bağlı olup onu açıklayan ve aydınlatan bölüme ise yardımcı cümle adı verilmektedir.” (Kazımov, 2010, s. 303). Türk dillerinde bağımlı birleşik cümlelerin temel özelliği, yardımcı cümlelerin temel cümlede ifade edilen düşünceyi tamamlaması, açıklaması veya çeşitli anlamsal ilişkiler kurmasıdır. Bu ilişkiler, neden, zaman, şart, amaç, sonuç gibi anlam bağlantıları aracılığıyla ortaya çıkar. Yardımcı cümle, temel cümlelerin belirli bir öznesini açıklayarak onun semantik yükünü genişletir.

Türk dillerinde bağımlı birleşik cümleler, yapı ve anlamsal özelliklerine göre farklı türlere ayrılır. En sık rastlanan türler arasında: Özne yardımcı cümlesi, Yüklem yardımcı cümlesi, Nesne, Yer Tamlayıcısı yardımcı cümlesi, Niteleyen yardımcı cümlesi, Zarf yardımcı cümlesi. İncelenen metinlerde, zarf yardımcı cümlesinin çeşitli türleri gözlemlenmiştir. Bu tip cümlelerde yardımcı cümle, temel cümledeki eylemin zamanını, nedenini, şartını veya amacını açıklamaktadır.

Özne Yardımcı Cümlesi. Karaycanın sözdizim sistemi içinde, bağımlı birleşik cümlelerin bir türünü oluşturur. Bu tür cümlelerde yardımcı cümle, temel cümlede özne görevinde bulunur ve cümlelerin temel anlamını taşıyan düşünceyi ifade eder. Örneğin: “*Sonra ağılıma düşdü ki, evde bir şey unutmışım*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 278).

Yüklem Yardımcı Cümlesi. Metinlerde, bu tür cümlelerde genellikle “o” ve “bu” zamirlerinin sonuna yüklem eki eklenerek, temel ve yardımcı cümle arasında bir bağlantı oluşturulur. Örneğin: “*Şimdi benim de saña ricam budır ki saña bir boxça emanet vereyim, götürüp anamıñ eline vermeye*” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 343); “*Demek*

mayesi olmadan nece bitersiz dedigim odur ki hamur çöresiz olmaz demektir” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 320).

Nesne, Yer Tamlayıcısı Yardımcı Cümlesi. Metinlerde bu tür bağımlı birleşik cümle, ana cümlede ifade edilen hareketin veya durumun nesnesini bildirir ve yüklem semantik içeriğini tamamlar. Örneğin, *“Biraz eglendikten sonra bakar ki sazı asıldığı gibi duruyor”* (Çulha, 2015, s. 110); *“Baqtı ki Şah Lebent'ni küyüv edüp köşeye dayamışlar”* (Çulha, 2015, s. 114).

Zarf Yardımcı Cümlesi. Bu metinlerde Zarf yardımcı cümlesinin farklı türlerine rastlanmaktadır. Mesela, sebep yardımcı cümlesi: *“O ise mexaneci bunların altına bir hizmetkar çocuğu qoymuş ki her ne isterseler gelip alsın dey.”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 256). Metinlerde bu cümle türleri arasında şart yan cümlesi daha yüksek kullanım sıklığına sahiptir ve genellikle “eger” bağlacı ile -sa, -se eklerinin kullanılmasıyla oluşur. Örneğin: *“Eger dünyada görünmeyen merefetlerden üç merfet edüp göstürse veririm”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 281)

Karma tipli birleşik cümleler, hem bağımlı (tabeli) hem de bağımsız (tabesiz) cümle özelliklerini bir arada barındıran sentaktik yapılarıdır. Yani cümlede hem bağıllık hem de eşitlik ilişkileri kendini gösterir. Örneğin: *“Şimdi bunlar beraber saraya gelmek için yola çıktılar amma lakin saraya yakın gelince küçük qarındaşları ileriye varıp gördü ki, sarayın bir yanı yıkılmış.”* (Radloff, 2010, s. 388).

Yapısal açıdan değerlendirildiğinde, basit cümlelerin (%68) birleşik cümlelere (%32) göre belirgin biçimde daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum, metinlerin anlatı diline dayalı sade ve doğrudan bir ifade yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Birleşik cümlelerin daha çok dinî ve açıklayıcı metinlerde yoğunlaşması, bu tür metinlerin daha karmaşık düşünce yapılarını ifade etme gereksinimiyle açıklanabilir.

Türk dillerinde cümlelerin temel bileşenleri özne ve yüklemdir. “Bütün tarihî dönemlerde, bütün Türk dillerinde özne, yaklaşık olarak bütün isimlerle, zamirlerle ve ayrıca isimleşmiş diğer söz türleriyle ifade edilmiştir. (Serebrennikov, 2002, s. 338). Baş öğelerin bulunmasına göre basit cümleler tek öğeli basit cümleler ve iki öğeli basit cümlelere ayrılır.

Tek öğeli basit cümleler. Baş öğelerden yalnızca birinin bulunduğu cümleler tek öğeli cümleler sayılır ve şu türleri vardır: belirsiz özneli cümleler, genel özneli cümleler, öznesiz cümleler ve isim cümleleri.

Belirsiz özneli cümle. *“Bir veya birden fazla belirsiz kişi tarafından yapılan iş ve hareketi bildirmek için kullanılan tek öğeli basit cümlelere belirsiz özneli cümle denir”* (Kazımov, 2010, s. 179). *“Belirsiz özne, çokluk 3. şahıs eki ile çekimlenmiş bir yüklem kurucu unsur olarak tek başına oluşturduğu cümle türüdür. Bu cümle türünde mantıken özne bulunsa da metinden bunu tespit etmek mümkün değildir.”* (Akcan-Kasapoğlu, 2023, s. 5). Örneğin: *“Hint padişahınıñ qızını alır, gelir.”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 284); *“O saati Dahirge aq yuvdılar, aruv giydirdiler, cenazesin qıldılar, göturdiler mezara gömdüler”* (Radloff, 2010, s. 345).

Genel özneli cümleler. *“İş veya eylemin herkes için geçerli olduğunu ifade eden tek öğeli basit cümlelere genel özneli cümle denir”* (Kazımov, 2010, s. 183). Atasözleri, deyimler ve bu türden diğer ifadelerin önemli bir kısmı genel özneli cümleler kapsamında değerlendirilmektedir. İncelediğimiz metinlerde de bu gruba dâhil olan cümlelerin geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Wilhelm Radloff’un yayımladığı eserde bu tür cümlelerin belirgin bir ağırlığa sahip olduğu gözlemlenmektedir. *“Bir deli bir quyuğa bir taş atar, biñ aqıllı çıqaramaz.”* (Radloff, 2010, s. 510); *“Dost başqa, düşman ayaqqa baqar demişler.”* (Radloff, 2010, s. 513); *“Sütten ağzi pişken ayrınu üfürip içken.”* (Radloff, 2010, s. 520).

Öznesiz cümleler. Öznesi bulunmayan ve yüklemi üçüncü tekil kişi ile ifade edilen cümleler öznesiz cümleler olarak kabul edilir. Bu cümleler, yüklem ifade edilmiş biçimine göre iki gruba ayrılır: isim yüklemli cümleler ve fiil yüklemli cümleler. *“Axşam oldu.”* (Çulha, 2015, s. 102) *“Sabah oldu.”* (Çulha, 2015, s. 105); *“Tası gördüğü ilen Aşiq Qaribin göñlü doldu”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 349).

İsim cümleleri. Türk dillerinin sentaktik yapısında özel bir işlevsel yere sahip olan cümle türlerinden biri isim cümleleridir. Bu cümlelerde temel içerik, ad anlamı taşıyan bir sözcük ya da sözcük öbeği ile ifade edilir. Bu cümlelerde çoğu zaman fiil kullanılmaz ve predikatiflik; tonlama, bağlam veya anlam bütünlüğü aracılığıyla ortaya çıkar. Bu tür cümlelerden, betimleyici metinlerde imgeli anlatım oluşturmak, olay, zaman ve ortamı kısa ve öz biçimde sunmak gibi amaçlarla yararlanılır. Türk dillerinde ad cümlesi modeli tipolojik bakımdan ortak özelliklere

sahiptir: *Yaz axşamı. Dağ havası. Sakit bir gecə. (Azerbaycan dili); Eski bir sokak. Uzak şehir. Soğuk hava. (Türkiye Türkçesi); Keç dala "Geniş bir çöl". Буик таулар. "Hündür dağlar" (qazax dili); Кышкы таң. "Kış sabahı". Эски үй. "Eski ev" (qırğız dili) vb. Bu örnekler, ad cümlelerinin fiilsiz yapısını ve yalnızca isim veya isim öbeğiyle anlam iletme özelliğini göstermektedir.*

İncelediğimiz Kırım Karaycasına ait örneklerde de isim cümleleri, basit tek ögeli cümleler arasında yer almakta ve diğer Türk dilleriyle benzerlik göstermektedir: "*Ve selam*" (Radloff, 2010, s. 447); "*Gövdesi içeri başı dışarı*" (Radloff, 2010, s. 484); "*Sene 1903. fevral 23. Ba-ir Baxçesaray*" (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 280).

İki ögeli basit cümle. Yapısal açıdan cümlelerin iki temel ögesi olan özne ve yüklem yer aldığı cümleler iki ögeli basit cümleler olarak adlandırılmaktadır. Bu tür cümlelerde özne genellikle isim ya da isim görevinde kullanılan bir sözcükten oluşurken, yüklem ise ek-fiil veya kip ve şahıs ekleri almış çekimli bir fiil aracılığıyla ifade edilmektedir. Cümleyi oluşturan kurucu unsurların tek başlarına ya da yardımcı ögelerle birlikte kullanılması durumuna bağlı olarak iki ögeli basit cümleler yapısal bakımdan geniş cümle ve dar cümle olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu ayırım, cümlelerin sentaktik yapısının belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Örneğin: "*Ğarip gözün yumar.*" (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 355); "*Bir vaqıt bir adamın evine üç misafir gelmiş.*" (Radloff, 2010, s. 358).

Türk dillerinin sentaktik yapısında cümlelerin temel predikatif merkezi yüklem olarak kabul edilir. Karaycanın Kırım diyalektine ait metinlerde hem isim yüklemli hem de fiil yüklemli cümleler yaygın olarak kullanılmaktadır. İsim yüklemli cümlelerde yüklem ifadesi fiil aracılığıyla değil, isim, sıfat, sayı, zamir veya isimleşmiş sözcüklerle sağlanır. Metinlerde isim yüklemli cümlelerde predikatiflik genellikle kişi ekleri aracılığıyla ifade edilir. Örneğin: "*Bu qarşıda avğa çıkan qart babañdır.*" (Çulha, 2015, s. 154); "*Bizler de sizler gibi ğaripmiz.*" (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 263); "*Pencereden baqşam yollar çamurdır, seniñ yüreciğın daşdır temirdir.*" (Çulha, 2015, s. 85); "*Ya ben Tevrüzliyim, felan Paşa'nıñ oğluyım*" (Çulha, 2015, s. 93).

Fiil yüklemli cümlelerde, yüklem fiil ile ifade edilmesi, düşüncenin dinamik bir biçimde sunulmasına imkân tanır. "*O saati Şaxsene qalqtı, qızlar ilen beraber geldiler baxçeye.*" (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 323); "*Gelip Aşıq Qarip'niñ masalların dinleyip ve*

bir az eglenip gideyirler” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 338); *“Geldi evine, anası ile görüşti de boxçayı çizdi, rubaların aldı, birin gendi anasına baxışladı, birin de Şaxseneni aldıkda oña baxışlarım deydi sanduqqa saqladı”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 343). İncelediğimiz metinlerde daha çok hikâye, masal ve efsane türlerinin ön planda olması nedeniyle, “idi” ve “imiş” yardımcı fiillerinin yer aldığı cümleler baskın bir konum taşımaktadır. “İdi” ve “imiş” yardımcı fiilleri, isimlere veya fiillere eklenerek zaman anlamı kazandırır; özellikle geçmiş zaman ilişkisini ifade eder. Örneğin: *“İsmixan Sultan Qaracaoğlan' nıñ derdinden zevda olmış uzun güñ gözü pencerede edi”* (Radloff, 2010, s. 305); *“Vaqıt ile bir adamnıñ elinde bir süngi var emiş”* (Radloff, 2010, s. 358); *“Yehoniya ise dünyadan bexaber Allaha sığınıp imdat ümüd ederek oturur edi.”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 258); *“O ise pašanıñ gendi de Tevrişli emiş.”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 339); *“Dördüncü beyit Allah'a nişarettir ve beyan edeyir kitapları, ya ne Qur'an dünya yaratılmadan eveli Allahuñ edi.”* (Çulha, 2015, s. 73).

Bu metinlerde dikkat çeken noktalardan biri de, “-iken” yardımcı fiilinin “-eken” şeklinde, “-idi” ve “-imiş” eklerinin yerine cümlelerin yüklemi olarak kullanılmasıdır. Bu durum diğer Türk dilleri için karakteristik olmasa da, incelediğimiz metinlerde sıkça gözlemlenmektedir: *“Zaman ile bir memleketde bir qarabaş var eken”* (Radloff, 2010, s. 360); *“Zaman ile bir padişahıñ üç evladı var eken”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 277); *“İstambuldan bir hocaki o vilaet ge gider eken yanında araba haydağan hırğatı da var eken”* (Çulha, 2015, s. 61); *“Orada bir muqtar ağladı, dedi ki aslı var eken.”* (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 351).

Banguoğlu, bu zarf fiilinin kökenini şöyle açıklamaktadır: “Cevher fiilinin hal zarf fiili, dilimizde bir -ken ekiyle temsil edilmektedir. Bunun doğrudan doğruya er-mek fiilinin şimdiki zaman sıfat fiilinden geldiğini kabul ediyoruz (er-gen > i-ken > -ken). Demek ki, bu çekimsiz fiil burada sıfat fiil anlamından zarf fiil anlamına geçmiştir.” (Banguoğlu, 1974, s. 480). Buna ek olarak, “-eken” (-iken) yardımcı fiili, diğer Türk dillerinde olduğu gibi, bu metinlerde de zarf işlevinde kullanılabilir: *“Badehu babalığı azil Paşa hacılığa iniyat edmiş eken, Aşuq Qarib çağırılmış üç beş yareniniñ mabbeninde hesap görmişler, beşer yüz kese ahçe pay edmişler.”* (Radloff, 2010, s. 273). Bazı durumlarda birleşik biçimde de kullanımı gözlemlenmektedir: *“Sultan Mahmud tebdil gezerken üç adam raz gelir, biriniñ saçı aq saqalı qara, biriniñ saqalı aq saçı qara, biriniñ hiç de yoq.”* (Çulha, 2015, s. 60).

Cümlede sözdizimi. Türk dillerinde cümlede sözdizimi genellikle belirli bir düzen ve kurala tabidir. Yani, cümlede önce özne, sonra ikinci dereceden öğeler, en sonunda ise yüklem gelir. Bazen, Türk dillerinde anlatımın vurgusunu artırmak, düşünceyi öne çıkarmak veya üslup açısından etki yaratmak amacıyla sözdizimi değiştirilebilir. Dil biliminde inversiyon (tersçevirme) olarak adlandırılan bu durumda, cümle öğelerinin yeri değişse de genel anlam korunur. Cümle öğelerinin değişmesi, incelediğimiz metinler için de karakteristik bir özelliktir: “Başladı Allaha yalvarmaya, baña bir imdat yolla deyi.” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 353). Özellikle İbranice’den yapılan çevirilerin bulunduğu bölümlerde inversiyon örneklerinin sıkça görüldüğü dikkat çekmektedir: “Eşitsinler, öğrensinler siñsin aqıllarına ve qorqsınlar Adonaydan, saqlasınlar Torasın.” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 240); “Başladı Aşiq Qarib dürlü dürlü ilahiler, destanlar, mesel ve türküler sevmeye.” (Çulha, 2015, s. 114); “Arapnıñ eline verir qaranfilni.” (Gulayhan - Jankowski, 2021, s. 284). Musaev Karaycada basit geniş cümledeki söz diziminin diğer Türk dillerine nazaran farklı olduğunu, bu dilde en çok kullanılan kelime dizim sırasının yüklem, özne, tümleş, zarf şeklinde olduğunu ifade eder (Musaev, 2002, s. 223). Jankowski tipik sov (özne-nesne-yüklem) yapısına uygun gelen Kırım Tatarcasının aksine, Kırım Karaylarında temel söz diziminin svo (özne-yüklem-nesne) şeklinde olduğunu belirtir (Jankowski, 2003, s. 123). Diğer bir araştırmasında svo diziminin hem Karay, hem de Kırımçak diline uygun geldiğini ifade eder (2003a, s. 142).

Söz dizimi bakımından SVO yapısının (%45) SOV yapısına (%40) göre daha yüksek oranda kullanılması, Kırım Karaycasında tipik Türk dillerinden kısmi bir sapma olduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle İbranice ve Slav dilleriyle temasın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Devrik yapıların (%15) varlığı ise çeviri metinlerdeki dilsel etkilerin sentaktik düzeyde açık bir yansımasıdır.

Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, Kırım Karaycasının cümle yapısının genel Türk dili özellikleriyle büyük ölçüde örtüştüğünü, ancak özellikle İbrani harfli dinî metinlerde belirgin sentaktik farklılıkların ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle SVO diziliminin belirginliği ve devrik yapıların varlığı, dil teması ve çeviri geleneğinin sözdizimi üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Önceki çalışmalarda Karaycanın söz diziminde farklılıklar bulunduğu belirtilmiş olsa da (Kocaoğlu, 2017; Jankowski, 2003; Öztürk, 2018), bu farklılıklar çoğunlukla genel gözlemler düzeyinde ele alınmıştır. Bu çalışma ise söz konusu özellikleri sistematik bir veri seti üzerinden hem yapısal hem işlevsel hem de sözdizimsel açıdan sınıflandırarak daha somut ve karşılaştırılabilir sonuçlar ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, basit cümlelerin baskınlığının anlatı yapısıyla, birleşik cümlelerin ise daha çok dinî ve açıklayıcı metinlerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, Karayca sözdiziminin yalnızca dil içi özelliklerle değil, metin türü ve dil teması gibi dış etkenlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, Karaycanın sentaktik yapısına ilişkin literatüre sistematik ve nicel temelli bir katkı sunmaktadır. Türk dili özellikleriyle büyük ölçüde örtüştüğünü göstermektedir.

Bu bulgular, Türk dillerinde söz dizimi çeşitliliği ve dil teması etkileri üzerine yapılan genel değerlendirmelerle de uyumludur (Serebrennikov, 2002). Karayca üzerine yapılan dil incelemelerinde de temas kaynaklı yapısal değişimlerin özellikle yazı dili ve çeviri metinlerde daha belirgin olduğu ifade edilmektedir (Csató, 2012). Benzer şekilde, Karaycanın farklı varyantlarında gözlenen yapısal farklılıklar, dil içi gelişmeler kadar dış etkenlerin de belirleyici olduğunu göstermektedir (Akcan-Kasapoğlu, 2023).

Sonuç

İncelenen Kırım Karaycası örnekleri, Türk dillerinde cümle yapısının temel özelliklerini büyük ölçüde yansıtmaktadır. Türk dillerinde cümle, dilin sentaktik yapısının temel birimleri arasında yer almakta ve düşüncenin tamamlanmış biçimde ifade edilmesini sağlayan bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu dillerin aglütinatif karakteri, söz diziminin görece esnekliği ve ek sisteminin zenginliği, cümle türlerinin oluşumu üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bununla birlikte bazı metinlerde, özellikle dinî içerikli yazılarda, belirli yapısal farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, Karaycanın diğer dillerle, özellikle İbranice ile kurduğu dilsel temasın bir sonucu olarak açıklanabilir. Buna karşılık folklor metinlerinde, Türk dillerine özgü cümle yapılarının büyük ölçüde korunduğu dikkat çekmektedir. Dilinin tarihsel gelişim süreci ve diğer dillerle kurduğu uzun süreli etkileşim sonucunda bazı yapısal farklılıklar ortaya çıkmıştır. İncelenen metinlerde

tek ve iki ögeli cümleler, isim ve fiil yüklemli cümleler ile öznesiz cümleler gibi çeşitli yapıların açık biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yardımcı fiillerin kullanımı, zarf-fiil biçimlerinin dönüşümü ve inversiyon (tersçevirme) gibi özellikler dilin kendine özgü niteliklerini ortaya koymaktadır. Bu tür yapısal incelemeler, Kırım Karaycasının sentaktik sistemini daha iyi anlamaya, diyalektler arasındaki farklılıkları belirlemeye ve Türk dilleri arasında karşılaştırmalı araştırmalar yürütmeye imkân sağlamaktadır. Bu yönüyle söz konusu çalışmalar, hem dilin tarihî gelişimini hem de güncel kullanımını ortaya koyarak dilbilim alanına önemli katkılar sunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

1) Kırım Karaycasında cümle yapısında SVO diziliminin belirgin biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir,

2) İbranice kaynaklı metinlerde söz diziminde inversiyon ve farklı yapıların ortaya çıktığı belirlenmiştir,

3) Basit cümlelerin kullanım sıklığının birleşik cümlelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür,

4) Karaycanın sentaktik yapısının genel Türk dili özellikleriyle büyük ölçüde örtüştüğü, ancak dil teması sonucu bazı özgün farklılıklar geliştirdiği ortaya konmuştur.

Yazar Katkısı:

Tek yazar. Yazar çalışmanın %100'lük kısmını gerçekleştirmiştir.

Etik Onay:

Bu araştırma insan katılımcıları veya hayvan denekleri içermemektedir ve etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Finansman:

Bu araştırma, kamu, ticari veya kar amacı gütmeyen sektörlerdeki herhangi bir finansman kurumundan özel bir hibe almamıştır.

Çıkar Çatışması:

Yazarlar, bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Baha Matbaası.
- Baskakov, N. A., Zajackowski, A., - Şapşal, S. M. (1974). *Karaimsko-russko-polskij slovar*. Russkij jazyk.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology* (2nd ed.). University of Chicago Press.
- Csató, E. A. (2012). Litvanya Karaycası. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 1(1), 33–45.
- Çulha, T. (2010). Kırım Karaylarının halk edebiyatı kaynakları: Mecmualar. *Folklor/Edebiyat*, 16(61), 33–42.
- Çulha, T. (2015). *Kırım Karaycasının katık mecmuası*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım.
- Gulayhan, A., - Jankowski, H. (2021). *Eliyahu ben Yosef Qılcı'nın mecmuası: Kırım Karay ve Türk edebiyatı mecmuası*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar* (4th ed.). Routledge.
- Jankowski, H. (2003). Kırım'daki Karaimlerin dil çeşitleri üzerine. *Studia Orientalia*, 95, 109–130.
- Jankowski, H. (2003a). Türk dilleri arasında Karaim dilinin konumu. *Studia Orientalia*, 95, 131–154.
- Kazımov, G. (2010). *Müasir Azerbaycan dili*. Elm ve Tehsil.
- Kırbaş, G. (2025). “Değil” kelimesinin Karaycada standart dışı kullanımı üzerine. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 1–14. Doi: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18036923>
- Kocaoğlu, T. (2006). *Karay: The Trakai dialect*. Lincom Europa.
- Kocaoğlu, T. (2017). Karaycanın bugünkü durumu: Mykolas Firkovičius ile Mark Lavrinovičius'lerin anısına. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(12), 1–16.
- Musaev, K. (2004). *Sintaksis karaimskogo yazıka*. Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Yazıkoznaniya.
- Musaev, K. M.,- Gültekin, M. (2002). Karaim Türkçesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 11, 197-230.
- Öztürk, A. (2018). Karayca üzerine sentaktik ve semantik bazı notlar. *Türkiyat Mecmuası*, 28(2), 137–145.
- Radloff, W. (2010). *Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme* (T. Çulha, Ed.). Kitap Matbaası. (Orijinal eser 1888–1896)
- Serebrennikov, B. A.,- Hacıyeva, N. Z. (2002). *Türk dillerinin mukayeseli grameri*. Seda.
- Smetek, D. (2013). The question of the existence of a common literary language of the Crimean Karaites in the nineteenth century. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, 130(2), 111–122.

Yalçın Akcan, B.,- Kasapoğlu Çengel, H. (2023). Kutadgu Bilig’de basit cümle. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5, 1–27. doi: <http://dx.doi.org/10.54785/turan.45>

Extended Abstract

The alphabets used by Karaim communities speaking the Trakai, Halych, and Crimean dialects, together with linguistic contacts shaped by geographical conditions and religious affiliation (the Karaite sect), have contributed to the emergence of distinctive features in this language. In Karaim, the influence of both internal and external factors is not limited to phonetic, lexical, and morphological levels; it also plays a significant role in shaping the syntactic structure of the language.

The aim of this study is to analyze the concept of the sentence and its types on the basis of Hebrew-script Crimean Karaim texts. The study is based on approximately 400 sentences selected from manuscripts belonging to the Crimean dialect of Karaim. These sentences were classified according to both structural and functional criteria within a typological and functional linguistic framework.

In Turkic languages, the sentence constitutes one of the fundamental units of syntactic structure and serves as a complete means of expressing thought. The agglutinative nature of these languages, their relatively flexible word order, and their rich affixational systems directly influence the formation of sentence types. However, certain deviations from typical Turkic syntactic patterns can be observed in some Karaim texts, especially in religious writings. These deviations are interpreted as the result of language contact, particularly with Hebrew. In contrast, folklore texts largely preserve syntactic structures that are characteristic of Turkic languages.

The findings indicate that declarative sentences are numerically dominant in the analyzed corpus. Negative declarative sentences are formed by means of the elements yok (“there is not”) and değil (“not”), as well as the negative suffix -ma/-me. Interrogative sentences formed by interrogative pronouns (kim, ne, neçe, qaçan, qayda, etc.) and interrogative particles (-mi⁴) are also frequently encountered. In addition, imperative and exclamatory sentences are observed and classified according to communicative function.

From a structural perspective, both simple and compound sentence types are identified. Simple sentences are more frequent than compound constructions. Among compound sentences, both coordinate and

subordinate structures are observed. Cause–effect relations are typically established through intonation and, in some cases, conjunctions such as ve (“and”). Among subordinate clauses, subject, object, attributive, and especially adverbial clauses are frequently encountered, with adverbial clauses playing a significant role in expressing temporal, causal, conditional, and purposive relations.

*The analysis also reveals the presence of both single-member and two-member sentence structures. Four types of single-member sentences—*indefinite-subject, general-subject, subjectless, and nominal sentences*—are identified. In addition, both nominal and verbal predicate sentences are widely used. A notable feature is the use of the auxiliary verb form *-eken* (from *-iken*), which in some contexts replaces *-idi* and *-imiş*, representing a distinctive syntactic feature of Crimean Karaim.*

Another characteristic feature of the analyzed texts is the displacement of sentence elements. In particular, inversion is frequently observed, especially in passages translated from Hebrew. This feature reflects the influence of language contact on syntactic structure.

Overall, the sentence structure of Crimean Karaim largely conforms to the general syntactic system of Turkic languages, while also displaying certain distinctive features due to contact with Hebrew and other languages. This study represents one of the first systematic syntactic classifications based on Hebrew-script Crimean Karaim texts and provides a valuable contribution to comparative Turkic linguistics by offering new data on the syntactic structure of the language.